

Copie van: Opschoor J.B. 2013. Oproerige heemraden en omstreden omslagen: juridische conflicten in Ouderkerk aan de IJssel, 1657-1677, deel II. *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard*, 37e jaargang nr. 3: blz 90-102.

Tekst alleen

Oproerige heemraden en omstreden omslagen: juridische conflicten in Ouderkerk aan de IJssel, 1657 – 1677 (Deel II)

door J.B. (Hans) Opschoor¹

Vanaf 1657 werd het gezag en bestuur van Ouderkerk aan de IJssel zo'n twintig jaren geplaagd door onenigheden rondom verschillende prerogatieven van de ambachtsheer en de doorwerking daarvan. Het begon met een kwestie over de henneptiende maar voor dat die was afgerond met een vonnis ontbrandde een geschil over door de ambachtsheer te volgen procedures bij het kiezen van heemraden. Al vrij snel daarna ontstonden er geschillen tussen de heemraden die deze kwesties voor de Hoge Raad en het Hof van Holland hadden gebracht en verschillende groepen van bewoners. In het eerste deel van dit artikel, gepubliceerd in het vorige nummer van HEK, zijn de benoemingskwesties besproken.² In dit tweede deel worden de daaruit voortgevloeide problemen rond de 'omslag' van de proceskosten behandeld, in drie bedrijven: (i) een inleiding, (ii) de periode 1660 tot 1665, en (iii) de periode 1671 tot 1676. Daarna worden beide conflicten geplaatst in de context van de economische ontwikkelingen in het gewest Holland en in de Krimpenerwaard.

Ruzies rond de omslag van de proceskosten: (i) inleiding

Ook al kan er in de in Deel I beschreven geschiedenis inzake de henneptienden en de benoeming van heemraden best ook sprake zijn geweest van persoonlijke belangen, duidelijk is dat de bij die processen betrokken heemraden de kwesties aankaartten vanuit hun posities binnen het ambachtelijke "gerecht". Ze stonden voor wat ze in eerste instantie zagen als ambachtelijke belangen, en ze handelden in dat perspectief. Wel was het soms niet uit kracht van via 'buurtspraak' verkregen instemming. De kosten moesten, zoals gebruikelijk, uiteindelijk via een omslag worden verhaald op de ingelanden. Maar met het optreden van de heemraden waren niet noodzakelijkerwijs de belangen van *alle* ingezetenen gediend, en voor dat optreden was dus niet altijd een waterdicht draagvlak. Over de juistheid van een algemene omslag onder die omstandigheden ontstond, om het zacht te zeggen, discussie. Alvorens die te beschrijven, volgt eerst een schets van de procedures rondom de ambachtelijke omslagen.

De procedure inzake de omslag was als volgt. Eerst werd er, zoals we al zagen, door de schout officieel aankondiging gedaan van een bijeenkomst op St. Pietersdag of 22 februari, in 's Heeren Huis. De oude, 'afgaande', heemraden legden daar publiekelijk, met open deuren en vensters, verantwoording af van hun uitgaven. Het geaccordeerde totaal werd omgerekend of 'omgeslagen' over de ingelanden naar rato van het aantal

¹ Prof. Dr. J.B. (Hans) Opschoor, 's-Gravenhage, email: jb.opschoor@tele2.nl.

² De processen over de henneptienden zijn uitvoerig behandeld in J.B. Opschoor, 2012: *Henneptienden: Heemraden versus de Ambachtsheren van Ouderkerk en Krimpen aan de IJssel in de 17^e Eeuw*. *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard (HEK)*, 36^e jrg. nr. 4, p. 113-132.

morgens land dat zij bezaten. De schout kondigde de omslag daarna officieel af, waarna deze werd opgeschreven en getekend door de secretaris die op die manier de omslag formaliseerde. Binnen een periode van drie maanden daarna diende de omslag dan te worden 'ingegaard' door de schout en de nieuwe, 'regerende', heemraden. Bij weigering om te betalen volgde een 'uitlegging' (ten uitvoer legging) door de schout, desnoods gevolgd door een 'parate executie' (openbare verkoop van goederen van de omslagplichtige zonder dat daarvoor nog een apart rechtsbesluit nodig was).³ In de praktijk werd door de schout na de drie maanden ook wel een verlengingstermijn ingesteld van enkele weken, waarbij dan een opslag werd gehanteerd van honderd procent op de omslag (inning "met dubbel gewin"). Deze laatste, uit het oude dijkrecht afkomstige, procedure zou in Ouderkerk slechts zelden nodig zijn geweest, zo werd in 1660 verklaard door een voorganger van schout Schiltman.

De eerste, nog rustige, discussie over de verrekening van proceskosten hing samen met het proces over de henneptienden. Al snel nadat die zaak was aangekaart, speelde de 'omslag' van de ervoor gemaakte kosten, in de afrekening van de heemraden over 1657. In een verklaring kort na St. Pietersdag 1658 wordt vastgelegd dat de bewoners van alle polders behalve De Cromme een omslag van zes stuivers per morgen land zouden dienen te betalen, voorafgaand aan (en dus min of meer los van) de reguliere omslag (die ook in De Cromme gold), ter dekking van het salaris en de andere kosten van de advocaten en procureurs inzake het proces van de "kenptiende".⁴ De reden om de ingelanden uit De Cromme hiervan vrij te stellen was dat dit proces hen "... niet aen en ginck...". Dat is, naar ik aanneem, omdat zij geen tienden verschuldigd waren aan de ambachtsheer maar van oudsher een erfpacht betaalden aan de kerk. Die zes stuivers moeten worden vergeleken met een normale omslag van in die periode zo'n tien tot vijftien stuivers per morgen (zie tabel 1), of ruwweg 500 tot 750 gulden voor het gehele ambacht. De hoogte van de omslag over 1657 kwam dus globaal neer op een veranderhalfvoudiging ten opzichte van een gemiddelde omslag.

Ook in Krimpen aan de IJssel, waar de inning van de henneptiende in 1657 eveneens tot een rechtszaak tegen Lodewijk had geleid, zou discussie ontstaan over de omslag van de betreffende kosten. Daar weigerden niet-betrokken ingelanden de aan hen toegerekende omslag van de proceskosten in 1658 te voldoen. De nieuwe heemraden waren in 1659 bereid die alsnog te innen, maar dit werd hen door de schout (dezelfde als in Ouderkerk, namelijk Joost Schiltman) verboden.⁵ Daarna werd het stil hierover in de archieven van Krimpen. In Ouderkerk zou het vuurtje van de omslag van de proceskosten echter niet met een enkele sisser aflopen maar nog jarenlang tot soms uitlaande brand leiden. Aanvankelijk gooieden processen over de de benoemingsgeschillen van heemraden olie op het vuurtje, en later was sprake van wat lijkt op een soort van ingebakken proces van zelfontbranding.

In 1659 werd de kwestie acuut. Op de 22^e februari werd de afrekening gepresenteerd, waarbij door niemand bezwaar werd aangetekend tegen de voorgestelde omslag (die overigens zeer hoog was, namelijk twee gulden en vijftien stuivers per morgen, of vier tot vijf maal het normale bedrag). Secretaris Jacob Schiltman weigerde deze omslag te schrijven.⁶ Hij had bezwaar tegen het in rekening brengen van bepaalde

³ SAMH, ona gda ac 43, inv. nr. 397, fol. 19, d.d. 01-03-1659.

⁴ SAMH, ouy ac 986, inv. nr. 25, document 40.

⁵ SAMH, Krimpen aan de IJssel (hierna: kay), oa ac 846, inv. nr 46, document nr. 33, d.d. xx-03-1659.

⁶ SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 379, fol. 17, 17a, 18, 19, 20, 21 d.d. 11-03-1659.

kosten, waarbij overigens ook wordt gerefereerd aan een proces tegen de secretaris zelf dat ogenschijnlijk los stond van de in dit artikel besproken zaken. De heemraden hebben toen zelf maar de omslag afgekondigd, wat formeel niet kon. Lodewijk vond dat zo'n procedureel onzuivere omslag niet als rechtsgeldig moest worden erkend. Er volgde een proces (nr. 3).⁷ Schout Joost Schiltman werd daarin op vijf mei 1659 gedwongen te beloven de omslag te tekenen als substituut-secretaris, terwijl nu zijn broer Jacob toch weer weigert de omslag te schrijven. Joost, daardoor van die dwang te tekenen verlost, vroeg opnieuw om een nieuwe declaratie en omslag.⁸ Vier dagen later is er een vergadering. Heemraad Arij Cornelisz Back de Oude verzocht de schout de omslag ter plekke te proclameren en gaf hem daartoe een door de heemraden geakkordeerde berekening daarvan. De schout weigerde, waarop Arij Back zelf de aankondiging deed.⁹ Datzelfde huzarenstukje verrichtte hij de daaropvolgende zondag in de kerk, nadat de schout zijn andere proclamaties daar had gedaan. Hij meldde daar dat het gerecht de omgeslagen heemraden- en dijkgeden desnoods zonder de schout toch zou gaan invorderen.¹⁰ Het lijkt er echter op dat Back bakzeil heeft moeten halen en dat Jacob Schiltman toch triomfeerde, want de volgende mijlpaal is een herziene omslag, gemaakt eind september 1659, zogenaamd conform een "verdrag" dat commissarissen van de Hoge Raad eerder hadden opgesteld na overleg met de betrokkenen.¹¹ Die omslag kwam weer uit op 55 stuivers per morgen. Van de "publicatie" van deze herberekende omslag is een copie bewaard gebleven (afb. 3).

Deze omslag leidde tot een rekest bij het Hof door ingelanden die moeite hadden met de hoge omslag en waarin de legitimiteit van de gang van zaken werd aangevochten (proces nr. 4). De in die omslag schuilgaande angel was, dat hij was gedaan zonder vooraankondiging en met gesloten deuren en vensters. De omslag moet daarom op reguliere wijze worden overgedaan, conform de uitspraak van commissarissen in december.¹² Dat liep niet goed, omdat de schout de rekeningen van de proceskosten niet accepteerde. Toch heeft heemraad Roel Pietersz Versloot in januari 1660 in de kerk de omslag bekend gemaakt. Daarbij protesteerde de schout uit naam van de weduwen en wezen, onder bijval van gemeenteleden, aldus het direct daarop volgende rekest van de ingelanden bij het Hof van Holland (het begin van proces nr. 5).¹³ Men spreekt in dat rekest van in de omslag gebrachte "seer groote menichvuldige onverdraagelijcke posten ende oncosten soo uyt saecke van processen tvoorseijde ambacht int gemeen geenszins concernerende zonder voorgaande gehouden buerspraeck alle twelcke supplicanten inden tegenwoordige commervolle en lastige tijden ontollerabel is". Men vroeg het Hof deze omslag als "t'onrechte ende nulliter gedaen" te verklaren, haar koste- en schadeloos af te doen en de heemraden op straffe van een hoge boete te verbieden iets dergelijks weer te doen. Als hoofdbezwaar gold dus dat er geen vergaderingen van ingelanden ("buerspraken") waren geweest om de processen te legitimeren. En de argumentatie suggereert dat men de kwestie geen spijker op laag water kon vinden, vanwege de moeilijke tijden.

⁷ De nummering van de processen volgt een opsomming en korte typering van die processen als gegeven in Appendix 1 bij Deel 1 van dit artikel.

⁸ SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 237, fol. 84 en 85a, b, c, d.d. 18-05-1659.

⁹ SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 237, fol. 85c, d.18-05-1659.

¹⁰ SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 298, fol. 46, d.d. 19-05-1659.

¹¹ SMH ouy oa ac 986, inv. nr. 25, document 38.

¹² SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 399 fol. 1 a en b, d.d. 05-02-1660. Zie ook NA HvH 3.03.01.01 Rekesten 3011, d.d. eind januari 1660.

¹³ NA HvH 3.03.01.01 Rekesten inv. nr. 3011, d.d. eind januari 1660.

*Afb. 3 Afschrift van het "biljet" van publicatie van de omslag 1659,
na de niet-openbare herberekening op 24 september 1659*

Dit alles leidde weer tot corrigerende acties. Secretaris Schiltman riep de heemraden en de schout bijeen om de gewraakte omslag te herschrijven. Men kwam opnieuw uit op 55 stuivers, en weer protesteerde de schout 'wegens weduwen en weezen mitsgaders de gemeente', maar de secretaris tekende nu toch.¹⁴ De schout vond de opslag 'niet wel ende behoorlijk'. Hij meende dat de heemraden niet mochten weggomen met het omslaan van proceskosten maar dat ze daarvoor persoonlijk moesten worden aangesproken. Het verwijzen naar de weduwen en wezen – iets dat Joost Schilman blijkens ook andere verklaringen nogal makkelijk uit mond en pen rolde - had zijn grond in de eed van de schout volgens welke hij zich het lot van deze zwakkere groepen expliciet diende aan te trekken.

Uit latere verklaringen uit het ambacht blijkt, dat deze omslag is ervaren als "het fundament ende den gront slaggh van allen questies" die vervolgens zijn ontstaan.¹⁵ Het is daarom van belang om er preciezer naar te kijken. In de versie van zeven februari 1660 werd gedeclareerd uit de eerdere proces-gerelateerde opgaven van de heemraden van 1658, te weten kosten van de advocaten en procureurs van de heemraden (1617 gulden 2 stuivers), vergoedingen voor heemraden die de diverse zaken in Den Haag moesten behartigen (97 gulden 16 stuivers), gijzeling van de schout (45 gulden en vier stuivers), en een reeks van kleinere declaraties, alles optellende een kleine 2000 gulden uit een totaal (inclusief de uitgaven voor het reguliere heemradenwerk over 1658) van 2752 gulden en dertien stuivers, ofwel 55 stuivers per morgen.¹⁶ Bijna 85 procent van de extra kosten had betrekking op juridische representatie en bijstand. Bij een aantal posten tekende de secretaris in de kantlijn aan: "De schout sustineert dat deze en andere posten niet het gemene ambacht aangaat en dus buiten de omslag moet blijven" (Afb. 4). Overigens stonden er blijkens het ambachtelijke dossier over deze zaken naast de in de omslag opgenomen posten ook nog uitgaven door de ambachtsheer open, van in totaal 1167 gulden en twaalf stuivers.¹⁷ Doorberekening daarvan zou de omslag nog eens met zo'n 22 stuivers hebben verhoogd!

De gemoederen liepen soms hoog op. Zo blijkt uit de afrekening over 1659 dat in dat jaar de schout in Den Haag gegijzeld is geweest, en draaide het ambacht in de daarop volgende omslag op voor de kosten van zijn gedwongen verblijf en daarmee samenhangende vertering in een Haagse herberg. Sterker nog blijkt dit misschien uit het feit dat de schout in mei 1659 een diepe messteek opliep.¹⁸ Uit zijn verklaring daarover worden de achtergronden van die messteek helaas niet duidelijk en die kan dus ook om een andere reden zijn gegaan. Maar opvallend is het wel.

Ruzies rond de omslag van de proceskosten (ii): van 1660 tot 1665

¹⁴ SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 399, fol.1 a en b, d.d. 05-02-1660, en SAMH ouy oa ac 986 inv. nr. 52, d.d. 07-02-1660.

¹⁵ SAMH ouy oa ac 986, inv. nr. 25, document 57 d.d. ca 22-02-1663.

¹⁶ SAMH ouy oa ac 986, inv. nr. 52, d.d. 07-02-1662.

¹⁷ SAMH oa ouy ac 986, inv. nr. 25, document 26.

¹⁸ SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 298, p. 47-48.

Het hernieuwde voornemen op basis van de bijeenkomst in september 1659 werd ingebracht op St. Pietersdag 1660, maar weer bleven schout en secretaris buiten beeld. In maart schreven Lodewijk en “veele voornaeme ingezetenen” een petitie aan *nota bene* de Staten van Holland waarin zij (o.a.) vragen of de Staten willen intervenieren bij het Hof en bij de Hoge Raad, om uit “dit labirinthe” te geraken en verdere dure procesen te voorkomen.¹⁹ De rekestranten voerden o.a. aan, dat de proceskosten in 1658 al enkele duizenden guldens hadden bedragen, wat nu weer dreigde (nog los van de “ontallicke vacatiën, daggelden en teerkosten ... in Den Haag” van de heemraden – aldus wreven Lodewijk en de zijnen nog wat extra zout in de wonden). Men wilde dat het doen van omslagen ten laste van personen die niet betrokken zijn of waren bij het aanzwengelen van processen verboden wordt. De petitie mocht niet baten. Er volgde een ware explosie van processen. Alleen al in 1660 ontstonden er rond de omslag 7 procedures (de nrs. 5, 7, 9 t/m 11, 13 en 15, die ik niet in detail zal behandelen).

Namens de heemraden van 1658 werd de schout gemaand tot uitlegging over te gaan, maar hij weigerde dat.²⁰ Ondertussen had Joost een ander strijdmiddel ontwikkeld, hij ging het ambacht rond en vertelde ingelanden dat ze niet verplicht zouden zijn de omslag te betalen aangezien die alleen door de heemraden was voorgelezen.²¹ In juni volgde er een verzoek tot een aanwijzing door de Hoge Raad aan de schout.²² Daartegen kwam namens Lodewijk een ‘rescriptie’.²³ Lodewijk claimde dat Van der Horde c.s. hun gelijk wilden halen via een extraordinaire omslag (zodat ze buiten de secretaris om konden gaan).²⁴ Tenslotte wordt de schout door de Hoge Raad geïnstrueerd om de omslag over 1659 ten uitvoer te leggen.²⁵ Het lijkt er niet op dat hij dit ook heeft gedaan.

Afb. 4 Deel omslag 7 februari 1669, met protest schout (links)

Bij het vaststellen van de omslag in februari 1661 ging het ook mis. De (oude) heemraden uit 1659 wilden een aantal kosten van Van der Horde c.s. op laten nemen. Vijf van de heemraden uit 1660 weigerden dit en wilden een eigen omslag bepalen zonder die uitgaven die zij niet zagen als gedaan in het algemene belang. Ze werden gesteund door een aantal ingelanden die verklaarden niet van plan te zijn bij te dragen aan in de omslag gebrachte onkosten van processen die door de heemraden van 1658 ter hand waren genomen.²⁶ De vijf weigerachtige heemraden hadden natuurlijk schout Joost Schiltman aan hun zijde. De andere twee heemraden probeerden hun collega’s te bewegen om alsnog die kosten te accepteren – al was het maar voorlopig en totdat ze door de Hoge Raad zouden zijn beoordeeld. De afrekening en omslag werden uitgesteld tot 15 maart, maar de vijf volhardden. De andere twee plus de oude heemraden (gesteund door vele principale ingelanden) vonden dit onterecht en gingen

¹⁹ SAMH oa ouy ac 986, inv. nr. 25, document 8, d.d. 24-03-1660 en document 16.

²⁰ SAMH oa ouy ac 986 inv. nr. 25, d.d. 22-04-1660.

²¹ SAMH oa ouy ac 986, inv. nr. 25, documenten 12 en 13. Zie ook document 27 in hetzelfde dossier.

²² SAMH oa ouy ac 986 inv. nr. 25, d.d. 10-06-1660, waarin de heemraden uitlegging eisen van de omslag over 1658 en latere jaren.

²³ SAMH oa ouy ac 986 inv. nr. 25, d.d. 14-06-1660.

²⁴ SAMH oa ouy ac 986 inv. nr. 25, ongedateerd, na 14-06-1660.

²⁵ NA HR 3.03.02 inv. nr. 897, d.d. 29-03-1661.

²⁶ SAHM ona gda ac 43, inv. nr. 400 fol. 27, d.d. 12-03-1661.

bij de Hoge Raad in beroep (proces nr. 16).²⁷ Een vrijwel identiek rekest ging naar het Hof van Holland (proces nr. 17). Dat oordeelde eind 1661 dat de indieners ongelijk hadden. Bij de Hoge Raad was ondertussen het al besproken verzoekschrift beland van ingezetenen die wilden dat het nu eens afgelopen moest zijn met alsmaar nieuwe processen (proces nr. 18).²⁸

Er liepen dus diverse zaken over de omslag, bij zowel het Hof als de Raad. Het duizelde zelfs de direct betrokkenen. De in 1662 regerende heemraden lieten een lijst opstellen van de lopende processen, om voor elk ervan vast te stellen of het wel moest doorgaan ten laste van het ambacht.²⁹ Men telde acht nog lopende zaken (inclusief één die buiten de sfeer van dit artikel viel). Men oordeelde dat geen van deze processen konden voortgaan ten laste van het ambacht als geheel, behalve het hennepproces (proces nr. 1) en het proces dat werd aangevangen om verdere hoge omslagen te voorkomen (proces nr. 18). Sommige andere, die wel door vroegere heemraden waren begonnen, zouden niet worden voortgezet en andere konden alleen voortgaan ten laste van de direct betrokkenen. Men was het zat. In één geval werd zelfs gerept van de ‘halsstarrigheid’ van heemraden, die om hun aanstelling te continueren geen nominatie van nieuwe heemraadkandidaten zouden hebben gedaan.

Er moest schoon schip gemaakt worden. Begin 1663 was er een bijeenkomst met commissarissen inzake proces nr. 19. Daarbij werd overeengekomen dat de oude heemraden aan de schout en de dan zittende heemraden hun declaraties met bijlagen, ook die met betrekking tot de omslag van 55 stuivers, zouden overleggen voor “debath”, die daarna zouden bezien welke daarvan konden worden opgenomen in de omslag van februari 1664. Als dat problemen opleverde dan konden die weer worden voorgelegd aan de Hoge Raad.³⁰ Toen moeten inderdaad rekeningen zijn gepresenteerd en deels omgeslagen. Maar dat was niet genoeg. Uit latere afrekeningen bleek dat vervolgens 456 gulden zou zijn ingegaard uit de kosten van de heemraden van 1658.³¹ Over 1665 en 1666 kwam de omslag terug op het normaler niveau van ruim elf resp. veertien stuivers. Maar het moet achter de schermen wel zijn blijven broeien. Als er op zijn allerminst 3000 gulden aan kosten gemaakt waren en daarvan nog geen 500 werd vergoed, dan was er natuurlijk een probleem. In 1665 ging er weer een (niet teruggevonden) rekest naar de Hoge Raad, ditmaal van de ingelanden, en zaak nr. 20 was geboren. Daarna bleef het enkele jaren rustig.

Ruzies rond de omslag van de proceskosten (iii): van 1671 tot 1676

De rust duurde tot eind 1671. Toen ordonneerde de Hoge Raad in zijn vonnis betreffende proces nr. 20 dat onkosten uit 1658 in de omslag van 1672 moesten worden gebracht. Ingelanden die zouden menen niet aansprakelijk te zijn voor die kosten, konden daartegen in een “debath” weer bezwaar uiten.³² Ingelanden wilden dat inderdaad. Nog voor St. Pieter 1672 kwam er een rekest voor het Hof van Holland namens de heemraden in 1658, om de ingelanden te verbieden de omslag

²⁷ SAMH, oa ouy ac 986, inv. nr. 25: Documenten, 18-03-1661. Zie ook HvH 3.03.01.01 Rekest, inv. nr. 4561, d.d. 31-03-1661.

²⁸ NA HR 3.03.02 Gepron. Dictums, inv. nr. 994, d.d. 11-04-1662.

²⁹ NA, ora ouy, inv. nr. 10, 09-10-1662.

³⁰ NA, ora ouy, inv. nr. 10, 16-04-1663.

³¹ Zie in SAMH ouy oa ac 986, inv.nr. 5, omslag d.d. 22-03-1672.

³² NA HR 3.03.02 Resoluties, inv. nr. 654 nr.5 dd. 09-10-1671 (slecht leesbaar), mede op basis van NA HvH 3.03.01.01 inv. nr. 3025 d.d. 13-11-1671.

tegen te houden (proces nr. 21).³³ Het Hof wees dat af.³⁴ Een actie om reformatie daarvan (proces nr. 22) werd ook door de Hoge Raad de grond in geboord, in 1673.

Afb. 5 Aanhef tweede deel omslag (kosten heemraden 1658), opgesteld in 1672

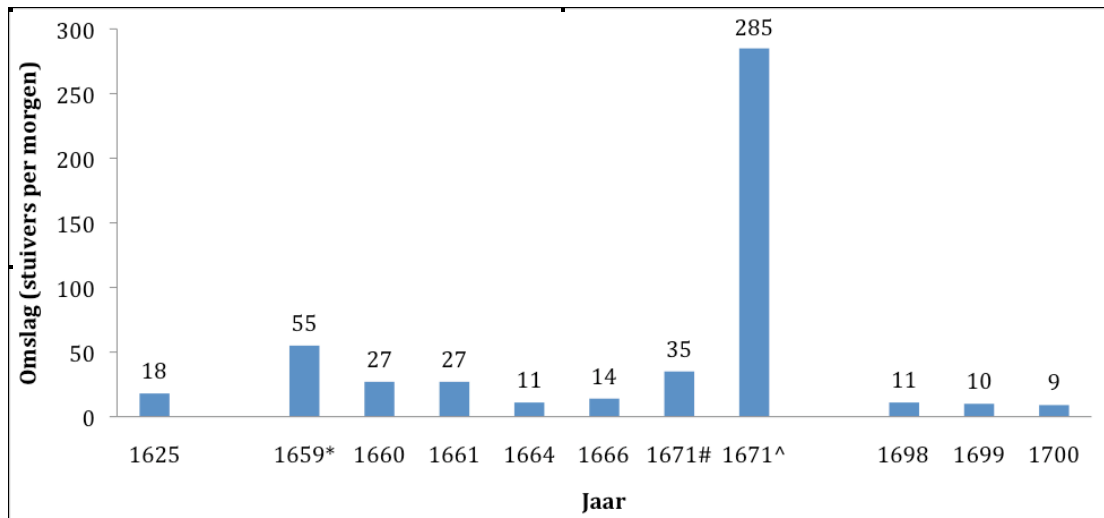
Inmiddels was de omslag 1672 opgesteld (afb. 5).³⁵ Deze bestond uit twee delen, de reguliere omslag over 1671 en daarnaast de “overgeleverde declaratie en specificatie van onkosten gemaakt door Van der Horde c.s.”. De eerste omslag ging over een totaal van ruim 1731 gulden (35 stuivers per morgen), waarin ook waren opgenomen declaraties voor sinds 1664 gemaakte kosten inzake processen ter waarde van ruim 960 gulden (ofwel zo’n 55 procent). De omslag over 1671 werd door die processen dus tweemaal zo hoog als anders het geval zou zijn geweest!). Het tweede deel betrof een geheel aan declaraties ter waarde van maar liefst ruim 14.500 gulden (waaronder bijna 1100 gulden aan rente). Dit leverde een extra omslag op van veertien gulden en vijf stuivers per morgen, zo’n twintig maal het normale bedrag! Tabel 1 schetst het verloop van de omslag over de 17^e eeuw, voor zover bekend. Was de omslag over 1659 het fundament van alle kwesties daarna, nu bleek dat op dat fundament een torenhoog geheel van kosten was gebouwd! Met verwijzing naar de sententie van oktober 1671 is vervolgens over de tweede omslag gesproken en diegenen die bezwaar hadden gemaakt behoefden zich vooralsnog, hangende de discussies erover, niet aangesproken te voelen, aldus het slot van de omslag. Ook kan uit de omslag worden opgemaakt dat de erin begrepen post voor interest betrekking had op leningen ter waarde van bijna 6100 gulden, die twee tot zeven jaar hebben uitgestaan sinds 1665. De resterende ruim 7300 gulden moet door de betrokken heemraden zelf zijn voorgefinancierd. Dat verklaart in elk geval hun hardnekkigheid. We kunnen immers moeilijk aannemen dat de advocaten genoeg zouden hebben genomen met zo lang uitstaande vorderingen of het steeds maar weer verlenen van nieuwe juridische diensten. In 1660 werd in de opgestelde omslag zo’n 2000 gulden in rekening gebracht, in 1672 ruim zeven maal zoveel. Zeker zijn er nadat de omslag van 1660 werd gemaakt heel wat nieuwe processen gevoerd. Verder was er in 1660 al een forse aanvullende rekening van Lodewijks advocaten. Maar dat de kloof zo groot werd, is toch verrassend. Maar er is nog iets anders dat merkwaardig is. Ook al werd in beide omslagen gewerkt met declaraties die totalen gaven op basis van niet bewaard gebleven achterliggende gedetailleerder rekeningen, toch is het is op zijn minst opmerkelijk dat geen van de afzonderlijke bedragen uit de omslag van 1660 is terug te vinden in de omslag die in 1672 werd gemaakt. Misschien waren er dus ook wel objectieve redenen om naar de nieuwe en hernieuwde claims goed te kijken!

Tabel 1 Omslagen in Ouderkerk, 17^e eeuw (stuivers per morgen land)

³³ Zie NA HvH 3.03.01.01, Rekesten, inv. nr. 3025 d.d. 13-11-1671 en SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 408-71 d.d. na 09-10-1671.

³⁴ NA HvH 3.03.01.01 Gepron. Adviezen inv. nr 1170 akte 38, d.d. 26-02-1672

³⁵ SAMH oa ouy ac 986, inv.nr 52, d.d. 23-02-1672.

* afgewezen. # Omslag 1671 plus proceskosten van na 1664, excl. vorderingen van 1658-64.

^ omslag i.v.m. vorderingen 1658-64, ad 14.509 gld.

Bron: SAMH oa ouy ac 986, inv. nr. 52.

Het “debath” over de rekeningen werd in eerste instantie voortgezet voor het Ouderkerkse gerecht (proces nr. 23). Dat liep slecht af voor Van der Horde en de zijnen. Die wigerden wederom het resultaat te aanvaarden en appeleerden daartegen bij het Hof van Holland (proces nr. 24). Ze legden het daar echter weer af.³⁶ In proces nr. 23 duikt ene Willem Cornelisz Ruijghoofd op als een van de ingelanden die het met Van de Horde c.s. aan de stok hebben betreffende de omslag. Hij ontpopte zich tot leider van de oppositie.

De heemraden vochten door, dit keer met een appel voor de Hoge Raad (april 1674, proces nr. 25). Anderhalf jaar later kregen de heemraden daarin gelijk.³⁷ Daarvoor al waren de ingelanden in het geweer gekomen om een verbod op uitvoering van de omslag van 1672 te eisen (proces nr. 26, bij de Hoge Raad). Daarin zou echter een blokkade of ‘surseance’ door de ingelanden tegen een voorgenomen uitlegging door de schout “op dubbel gewin” worden opgeheven, waarop Van der Horde en Versloot de schout sommeerden nu ook daarwerkkelijk tot invordering over te gaan, weer op straffe van een gijzeling.³⁸ Of Joost Schiltman dit keer luisterde, is onduidelijk. Een jaar later, in oktober 1676, komt er namelijk uitspraak van de Hoge Raad (in proces nr. 25), het laatste formele statement dat ik heb kunnen vinden, en dan zijn Willem Ruijghoofd c.s. de verliezers.³⁹ Ruijghoofd zal hebben moeten betalen aan Van der Horde en de zijnen, zij het dat er opnieuw een slag om de arm wordt gehouden door de Hoge Raad. Die bepaalde dat het geld zou moeten worden teruggegeven indien alsnog zou blijken dat dit juridisch gezien noodzakelijk was. Toen trad Cornelis Jansz opt Schoor nog eenmaal op en wel als (mede-) borg voor dat eventueel retourneren van Ruijghoofds betaling.⁴⁰ De borgstelling werd per notaris aan Ruijghoofd’s vrouw medegedeeld. Zij zegt: “’t Is wel, ick sal’t mijn man seggen”. Of Ruijghoofd zelf het ook goed vond en of hij ook daadwerkkelijk heeft betaald? We weten het niet. Wel is

³⁶ NA HvH 3.03.01.01 Sententiën , inv. nr. 795 nr. 14, d.d. 15-02-1675.

³⁷ NA HR 3.03.02 Dictums, inv. nr. 901, d.d. 01-10-1676.

³⁸ GAR ona cay, inv. nr. 3083 p. 407-8, d.d. 26-10-1675 en 126/407 d.d. 27-10-1675.

³⁹ NA, HR 3.03.02 Dictums, inv. nr. 901, d.d. 01-10-1676.

⁴⁰ GAR, ona cay, inv. nr. 3083 pp. 482-484, d.d. 30/31-10-1676. Deze depositie wordt onmiddellijk gevolgd door een verklaring van Van der Horde c.s. dat zij de borgen niet zullen aanspreken.

gedocumenteerd dat Ruijghoofd in 1675 en 1676 geld leende.⁴¹ Maar of dat was ter betaling van zijn deel in de omslag en of de andere weigerachtige ingelanden hem daarin volgden, zodat Van der Horde c.s. uiteindelijk aan hun trekken zijn gekomen? Daarvan is geen bewijs gevonden. Wel vinden we in 1677 nog notariële verklaringen waaruit opgemaakt kan worden dat in het kamp van de Backen toch weer messen worden geslepen, maar die hebben niet meer tot nieuwe rekesten geleid. Het werd stil in de zaak. Men moet bekaf geweest zijn.

Samenvatting en duiding

Vanaf 1657 ontstonden er in Ouderkerk spanningen tussen de ingelanden en hun heemraden enerzijds, en de vaste kern van het lokale gezag (de ambachtsheer, diens secretaris en diens schout) anderzijds. Een eerste geschil gaat over de henneptienden, liep uiteindelijk (pas twaalf jaar later) af in het voordeel van de heemraden. Kort na de aanvang van de hennepkwestie kwam daar een tweede geschil bij, over competenties bij de keuze van heemraden. Deze kwestie raakte het gerecht en het gezag, en is (wellicht daarom) veel sneller afgerond (in 1660, al waren er naweën die tot in 1662 liepen), per saldo eveneens in het voordeel van de ingelanden. Ook al wordt er nergens in de stukken een direct verband gelegd tussen beide zaken, de kwestie betreffende het benoemen van heemraden had onvrede betreffende de kwestie over de henneptienden als achtergrond en vermoedelijk ook als aanleiding. Daarop volgden vijftien jaren van gekrakeel en juridische steekspellen over de omslag van de kosten van het procederen. Het voeren van deze processen kostte de heemraden namelijk veel geld en ze wilden die kosten omslaan over de ingelanden, als zijnde gemaakt in het belang van het ambacht. Dat bleek niet door iedereen zo te worden gevoeld en daarover ontstond een langdurige juridische strijd, met steeds nieuwe rekeningen voor proceskosten, waartegen de bij de aanvankelijke processen helemaal geen belang en inspraak gehad hebbende ingelanden zich verweerden. Zo leidde het ‘verticale’ conflict van de heemraden en ingelanden versus het aloude gezag in het ambacht tot een ‘horizontaal’ gevecht tussen ingelanden onderling.

De conflicten leidden tot minstens 26 juridische procedures, te weten vijftien voor de Hoge Raad en tien voor het Hof van Holland (elf, waarvan één verwezen werd naar de Hoge Raad). Van deze processen betroffen negen een appel of reformatie (vijf bij het Hof, vier bij de Raad) en één zaak bij het Hof was een appelzaak voortvloeiend uit een procedure voor het Oudekerkse gerecht. Van die 26 processen werden er zeventien gevoerd op basis van rekesten van de heemraden (van 1657 en van 1658, soms met een enkele latere collega), zes vanwege rekesten van ingelanden die zich verzetten tegen omslagen van met name de heemraden van 1658, en drie vanwege Lodewijke en/of de schout. Gedaagden waren Lodewijk (en/of diens schout of secretaris) negen maal, de heemraden van 1658 ook negen maal, de ingelanden zeven maal en andere partijen vier maal. Met name in de latere periode (na 1665) gaat het bijna helemaal om strijd tussen de heemraden van 1658 en de ingelanden (eenmaal is ook de schout nog in het geding). De heemraden uit 1658 zijn de meest in het oog lopende partij. Er is geen proces waarin zij niet betrokken zijn (als eiser/appellant dan wel als gedaagde). En wat de *issues* betreft, heeft het merendeel van de zaken (20 van de 26) betrekking op de omslagkwestie(s). In sommige daarvan was overigens ook de electie van heemraden aan de orde.

⁴¹ SAMH ona gda ac 43, inv. nr. 252 fo 77 d.d. 08-05-1675 en inv. nr. 253 fol 34, d.d. 01-04-1676, fol 77v d.d. 28-06-1676.

Een groot deel van de omslag-gerelateerde latere kwesties kwam voort uit een onvermogen van Hof en Raad om knopen door te hakken inzake de eigenlijke verantwoordelijkheid voor de processen. Ging het om de heemraden van 1658 op persoonlijke titel, dan wel om hen als heemraden die beoogden te handelen in het algemeen belang? Men bleef de kwestie maar terug verwijzen naar de betrokkenen op het lokale niveau, en steeds kregen de weigerachtigen de halfslachtige optie van het achteraf toch weer aanvechten van gedane omslagen. En de schout volhardde, al dan niet terecht, in het via kanttekeningen in de omslag olie gieten op het vuur van de onenigheid. De formele bron van het geschil over de omslagen was al vanaf de aanvang ervan duidelijk. Die hing direct samen met het feit dat de besluiten van de heemraden inzake het procederen was genomen zonder dat daarover vooraf overleg was gevoerd in de vorm van een ‘buurspraak’, en zonder dat achteraf helder kon worden aangetoond dat die processen in het algemeen belang waren geweest. De weigerachtige ingelanden hadden dus op zijn minst een punt. Of dat ook een doorslaggevend punt was, bleef heel erg lang een open vraag. De schout vond blijkbaar van wel (en wist dat mooi te verwoorden door daar in zijn argumentatie de Ouderkerse weduwen en wezen bij te slepen). Toch valt niet geheel uit te sluiten dat hij voor dat standpunt aanvankelijk ook andere argumenten gehad kan hebben, ingegeven door zijn positie naast, of voor, de ambachtsheer. Het torpederen van processen aangezwengeld door een paar lastige heemraden was voor de echte “heer van de plaats” ongetwijfeld van belang. Dat de schout en de secretaris steeds aan de kant stonden van de ambachtsheer, is niet verbazingwekkend, want zij waren immers als het ware de vleesgeworden heerlijke macht en konden gezien hun positie niet anders dan de belangen van hun (brood-) heer verdedigen. Het lijkt er in Ouderkerk overigens op dat ze ook niet anders wilden. Kortom, er ontstond een langdurige, pijnlijke en kostbare juridische strijd. Sommige zaken waren fors op de spits gedreven en uit de hand gelopen, met herhalingen van zetten die eerder de advocaten, procureurs en notarissen tot voordeel strekten dan de procederen. Maar tenslotte mochten de dissidente heemraden toch de kosten van het halen van hun gelijk ook verhalen op alle ingelanden. Het is overigens wel opvallend dat het eerstvolgende herziene reglement van het ambacht (dat van 1791, dus ruim een eeuw later) een nieuw artikel 21 bevatte waarin werd bepaald dat door schout en heemraden geen procedures mochten worden ingezet dan na gehouden buurspraak waarop de instemming van een meerderheid van de ingelanden was verkregen.⁴²

De conflicten kunnen worden gezien in het kader van de bestuurlijke en economische ontwikkelingen van de tweede helft van de 17de eeuw.⁴³ Het was de periode na de internationale erkenning van de onafhankelijkheid van de Republiek. De economie was enorm gegroeid. Ook ten plattelande zal men niet vergeten zijn, dat de Opstand ooit de handhaving van oude vrijheden en verzet tegen belastingen als inzet had gehad. Een *absentee landlord* als Lodewijk was, moest niet denken willekeurig om te kunnen gaan met zoiets als hennepienden en daarbij gegroeide oude tiendvrijheden. Ook de strijd om de verworven rechten bij het kiezen van heemraden en de invloed daarop van de kwartieren en polders zelf, past wellicht in een proces van emancipatie

⁴² SAMH oa ouy ac 986 inv. nr. 17, Ordonnantie of Reglement voor die van Ouderkerk op d’Yssel, geapprobeerd by Hun Edele Groot Mog. de Heeren Staaten van Holland en West Vriesland, op den 17 Maart 1791.

⁴³ Zie J. I. Israel, *The Dutch republic: its rise, greatness and fall, 1477-1806* (Oxford 1998), p. 633-636, De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815* 773-782 en Prak, *Gouden eeuw*, p. 101-107.

van een sinds het begin van de Opstand zelfbewuster – en inmiddels economisch veel gewichtiger - boerenstand. In de hier besproken gevallen kregen de ingelanden *grosso modo* hun zin. In de uitspraken over de brandende kwesties rond zowel de henneptienden als de heemradenbenoeming zien we stukjes heerlijke macht in rook opgaan. Naast deze politieke en sociale boventonen bij de hier besproken kwesties waren er ook zeer schrille financiële en economische ondertonen. De hennepkwestie ging over tienden – een kwestie van evident financieel belang. Het procederen bleek een dure bezigheid te zijn en niet alle ingelanden in dezelfde mate te raken. Ter dekking werden omslagen voorgesteld van bedragen die die omslagen in bepaalde jaren veranderhalfvoudigden, verviervoudigden en tenslotte zelfs meer dan vertwintigvoudigden. Die laatste omslag kwam neer op een aanslag van ruim vijf maal de verponding! Een deel van die extra kosten (in de orde van tachtig tot negentig procent) moet zijn veroorzaakt door processen over de omslagen. Dat deed pijn. Het schrijnde temeer, daar de conjunctuur zich juist in de jaren '60 en '70 tegen de boeren keerde in de Republiek, niet in de laatste plaats ook in Holland en de Krimpenerwaard.⁴⁴ Tot het midden van de eeuw was er sprake van stijgende prijzen maar na 1650, dus in de periode die hier aan de orde is, daalden de meeste prijzen fors. Dat had te maken met de conjunctuur (iets dat geheel Noordwest Europa raakte) maar ook met de oorlogen tussen Nederland en Engeland. De landbouwopbrengsten daalden en, bij (zoals we zagen) oplopende reële belastingen, zakten de netto-inkomens daardoor in. Dat klimaat wordt weerspiegeld in kwalificaties van Ouderkerkers als: ‘... tegenwoordige commervolle en lastige tijden...’ die die hoge omslagen ‘ontollerabel’ maakten. Dat werd door hen in 1660 gezegd, maar het gold twintig jaar later nog sterker. Weliswaar werd die hoge omslag ervaren als niet te verdragen, maar ondertussen was hij wel gedragen. Eerst uit leningen en voorschotten van de heemraden uit 1658, maar tenslotte zijn voor dat laatste toch alle ingelanden aangesproken. Hoe dan ook, het handhaven van hun verworven rechten werd duur betaald door de Ouderkerkers. Duurder dan nodig was geweest.